

*Романова А. С.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052>*

ЗАБОРОНА ЕКСТРАДИЦІЇ У РАЗІ РИЗИКУ КАТУВАНЬ АБО НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті наведено комплексний аналіз міжнародних стандартів та національних правових механізмів, що забороняють екстрадицію особи у випадку реального ризику катування, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання.

З'ясовано правову природу цієї заборони як абсолютну межу міжнародної співпраці у кримінальному провадженні, яка не дозволяє «балансування» з тяжкістю кримінального правопорушення, суспільною небезпекою особи чи інтересами національної безпеки.

Проаналізовано зміст принципу невідворотності та особливості його застосування у процедурах екстрадиції. Визначено основні критерії встановлення реального ризику відповідно до Конвенції ООН проти катувань, Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини.

Обґрунтовано необхідність індивідуалізованої та перспективної оцінки ризику з урахуванням актуальної інформації щодо ситуації в країні призначення, особистих обставин запитаної особи, умов її майбутнього утримання під вартою, стану здоров'я та інших чинників вразливості.

Акцентовано на розподілі тягаря доказування, оцінці дипломатичних гарантій та забезпеченні ефективного судового контролю.

Досліджено положення Кримінально-процесуального кодексу України щодо перевірки екстрадиції, підстав для відмови в екстрадиції та оскарження відповідних рішень.

Встановлено, що українське законодавство створює матеріально-правову основу для захисту особи від небезпечної екстрадиції, але недостатньо конкретизує критерії для встановлення реального ризику та оцінки дипломатичних гарантій.

Акцентовується на важливості нормативного закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України окремої підстави для відмови в екстрадиції за наявності реального ризику забороненого поводження, а також наголошується на нормативній визначеності мінімальних критеріїв перевірки екстрадиції, посиленні активної ролі компетентних органів у перевірці відповідних загроз та вимог до мотивування рішень про екстрадицію.

Ключові слова: екстрадиція, катування, нелюдське поводження, принцип *non-refoulement*, права людини, міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві ґрунтується на необхідності забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та

недопущенні фактичного використання державних кордонів як засобу уникнення правосуддя.

Однією з найбільш усталених форм такої співпраці є екстрадиція, що дозволяє передати особу державі, компетентні органи якої здійснюють кримінальне переслідування або забезпечують виконання вироку щодо неї.

Водночас обов'язок держав співпрацювати у протидії злочинності не є безумовним: його реалізація обмежується необхідністю дотримання прав людини.

Особливе місце серед таких обмежень належить забороні видачі особи державі, в якій існує реальний ризик застосування до неї катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У цьому випадку виникає складна колізія двох правових інтересів: ефективності міжнародної кримінальної співпраці та абсолютного характеру заборони катувань.

Правова природа заборони екстрадиції у разі ризику катувань або нелюдського поводження полягає у встановленні абсолютної межі міжнародного кримінального співробітництва.

Ефективність екстрадиції як інструменту протидії злочинності не може виправдовувати передачу особи під юрисдикцію держави, де існує реальний ризик поводження, несумісного з фундаментальними стандартами захисту людської гідності. Водночас забезпечення такого захисту потребує формування чітких критеріїв оцінювання ризику, перевірки дипломатичних гарантій та ефективного судового контролю.

Стан дослідження. Проблематика екстрадиції та забезпечення прав людини під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні досліджується українськими та зарубіжними науковцями у декількох взаємопов'язаних напрямках: визначення правової природи екстрадиції, застосування принципу *non-refoulement*, забезпечення абсолютної заборони катувань, оцінювання ризиків порушення ст. 3 Європейської конвенції, використання дипломатичних гарантій та судового контролю за рішеннями про видачу.

Для задекларованої проблематики важливе значення мають сучасні наукові праці, присвячені міжнародному співробітництву у кримінальному судочинстві та транснаціональній злочинності (Р. Кушнір; В. Березняк) [4; 7].

Особливе місце у формуванні доктринальної основи дослідження належить практиці Європейського суду з прав людини [6], що дозволяє виокремити основні критерії оцінювання ризику.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародних стандартів заборони екстрадиції у разі ризику катувань або нелюдського поводження та практики їх застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Екстрадиція за своєю правовою природою є формою міжнародного співробітництва, ефективність якої залежить від готовності держав визнавати та виконувати законні взаємні запити.

Водночас взаємність та необхідність забезпечення кримінального переслідування не створюють необмеженого зобов'язання щодо видачі особи. Міжнародне право встановлює межі співпраці в галузі екстрадиції, однією з найкатегоричніших з яких є заборона передачі особи, якщо існує ризик застосування катувань.

Універсальною нормативною основою цього правила є стаття 3 Конвенції ООН проти катувань, згідно з якою жодна держава-учасниця не повинна висилати, повертати або видавати особу іншій державі, якщо є вагомі підстави вважати, що їй загрожуватиме застосування катувань. Встановлюючи такі підстави, компетентні органи повинні враховувати всі відповідні обставини, включаючи, де це доречно, існування в державі призначення послідовної практики грубих, або масових порушень прав людини [1].

Це положення докорінно змінює співвідношення між інтересами міжнародної кримінальної співпраці та захистом особи. Якщо встановлено ризик катувань, питання про доцільність екстрадиції фактично втрачає своє самостійне значення: держава не може здійснити екстрадицію, посилаючись на тяжкість інкримінованого діяння, суспільну небезпеку особи, необхідність боротьби з організованою злочинністю або інтереси національної безпеки.

У системі Європейської конвенції відповідний підхід базується на ст. 3, в якій зазначається, що ніхто не може бути підданий катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [2]. Особливістю цієї норми є те, що вона не містить винятків, а ст. 15 Конвенції не допускає відступу від зобов'язань за ст. 3 навіть під час війни чи іншої надзвичайної ситуації, що загрожують життю нації.

Міжнародні стандарти не передбачають «балансу» між тяжкістю можливого поводження та суспільною небезпекою особи.

Це дозволяє розрізняти два різні типи балансування в процедурі екстрадиції. На етапі встановлення фактичного існування ризику компетентний орган повинен зважити докази, оцінити їх достовірність, релевантність та взаємний зв'язок. Однак, як тільки реальний ризик встановлено, нормативне балансування між цим ризиком та інтересом до екстрадиції більше не допускається. Саме в цьому полягає абсолютний характер захисту.

Щодо принципу невідворення та його застосування до екстрадиції, то заборона передачі особи державі, де їй загрожувала б катування, є одним із проявів принципу невідворення. Його особливість полягає в тому, що це не формальна назва процедури переміщення особи, яка має юридичне значення, а її передбачуваний результат.

Екстрадиція, депортація, вислання або інший примусовий механізм не можуть бути використані для того, щоб «оминути» міжнародне зобов'язання держави не створювати реального ризику катування для особи.

Комітет ООН проти катувань уточнив зміст статті 3 Конвенції та критерії оцінки ризику катувань. Комітет виходить

з необхідності оцінки передбачуваного, особистого, поточного та реального ризику, виходячи з усіх відповідних фактів [3].

Такий підхід має фундаментальне значення для екстрадиції. Заборона екстрадиції не може застосовуватися лише на основі абстрактного припущення, але водночас від особи не можна вимагати доведення того, що катування відбудуться з абсолютною впевненістю після передачі. Превентивний характер захисту передбачає оцінку майбутнього розвитку подій, і тому стандарт доказування повинен враховувати неминучу невизначеність такого прогнозу.

Принцип невідворення у сфері захисту від катувань не залежить від процесуальної форми примусової передачі особи. Його дія поширюється на екстрадицію, депортацію, вислання та інші форми передачі, якщо їх наслідком може бути потрапляння особи під юрисдикцію держави, де існує відповідний ризик. У сучасній українській доктрині науковці наголошують на абсолютності невідворення у випадках ризику катувань та необхідності індивідуальної оцінки таких загроз [4, с. 19–25].

Центральним елементом заборони на екстрадицію згідно зі статтею 3 Європейської конвенції є концепція реального ризику. Її встановлення вимагає прогнозованої оцінки того, що може статися з конкретною особою після передачі іншій державі.

Такий ризик не повинен бути суто гіпотетичним. Водночас, стандарт «реального ризику» не передбачає необхідності доведення майбутнього порушення «поза розумним сумнівом». Компетентний орган повинен встановити, чи існують достатньо серйозні та об'єктивно обґрунтовані підстави вважати, що передача поставить конкретну особу в становище реальної небезпеки.

У цьому випадку необхідно розрізняти загальну та індивідуальну складову ризику.

Загальна складова характеризує ситуацію в державі, що приймає: поширеність катувань, практику жорстокого поводження в місцях позбавлення волі, особливості діяльності правоохоронних органів, ефективність розгляду скарг, умови тримання під вартою, доступність медичної допомоги тощо.

Індивідуальна складова пов'язана з конкретною особою: її статусом, попереднім поводженням з нею, характером кримінального переслідування, належністю до певної вразливої категорії та іншими обставинами.

Стандарт реального ризику вимагає індивідуалізованої, перспективної оцінки, що ґрунтується на доказах і яку не можна замінити загальним твердженням про безпеку країни призначення або формальною відсутністю доведеного факту майбутніх катувань.

Наголосимо, що національна модель екстрадиції формується під безпосереднім впливом міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини. Це означає, що питання допустимості екстрадиції не може бути вирішене виключно на підставі формальної відповідності запиту вимогам міжнародного договору та Кримінально-процесуального кодексу України.

Процедура екстрадиції повинна одночасно забезпечувати перевірку того, чи не призведе фактична передача особи до наслідків, несумісних з абсолютною заборонаю катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження.

Кримінально-процесуальний кодекс України визначає екстрадицію як складну процедуру, що включає офіційний запит про екстрадицію, встановлення особи на території України, перевірку обставин, що можуть перешкоджати екстрадиції, прий-

няття рішення за запитом та фактичну передачу особи іноземній державі [5].

Таким чином, законодавець включає перевірку перешкод для екстрадиції безпосередньо до змісту цього інституту. Це має принципове значення: захист від катувань має бути забезпечений не після прийняття рішення про екстрадицію, а в межах процедури, що передують такому рішення.

Згідно зі ст. 587 КПК України, перегляд екстрадиції спрямований на встановлення обставин, які можуть перешкоджати екстрадиції особи. Він здійснюється центральним органом України або за його дорученням, або за запитом відповідної регіональної прокуратури [5]. Тому саме на стадії перегляду екстрадиції мають бути досліджені належним чином обґрунтовані твердження особи про ризик поведінки, забороненого ст. 3 Конвенції.

Важливим є тлумачення ст. 589 Кримінально-процесуального кодексу України. Однією з підстав для відмови в екстрадиції є ситуація, коли екстрадиція суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України [5]. У системному зв'язку зі ст. 3 Європейської конвенції та ст. 3 Конвенції ООН проти катувань це положення створює нормативну основу для відмови в екстрадиції, якщо встановлено реальний ризик катувань або іншого забороненого поведінки.

Такий метод законодавчого регулювання має певну перевагу, оскільки дозволяє враховувати розвиток міжнародних стандартів без постійного внесення змін до переліку підстав для відмови. Водночас його загальний характер створює також проблему правозастосування.

Стаття 589 Кримінально-процесуального кодексу України не деталізує критерії встановлення реального ризику, правила оцінки інформації про державу призначення, розподіл тягаря доказування та критерії перевірки дипломатичних гарантій. Як наслідок, зміст відповідної підстави для відмови має бути уточнений шляхом безпосереднього застосування міжнародних договорів та практики ЄСПЛ.

Саме тут виявляється головна особливість української моделі: матеріальна основа захисту передбачена законом, але методологія його застосування значною мірою сформована поза текстом Кримінально-процесуального кодексу України. Це підвищує вимоги до якості перевірки екстрадиції та судового контролю.

Національний перегляд екстрадиції в такій ситуації повинен охоплювати щонайменше: поточну загальну ситуацію з дотриманням прав людини в державі, що запитує; практику поведінки з особами, які перебувають під вартою; ситуацію з конкретною категорією осіб, до якої належить запитувана особа; специфіку обвинувачення; попередній досвід переслідування особи; передбачуване місце тримання під вартою; стан здоров'я та індивідуальну вразливість; зміст та надійність гарантій, наданих державою, що запитує.

Наявність адміністративної процедури перегляду екстрадиції сама по собі не забезпечує достатнього захисту від незворотних наслідків незаконної екстрадиції. Можливість ефективного судового контролю має вирішальне значення.

КПК України передбачає можливість оскарження рішення про екстрадицію особи слідчому судді. У цьому випадку судове провадження не повинно виконувати формальну функцію перевірки дотримання процедури, а забезпечувати реальну оцінку аргументів щодо порушення абсолютного права, якщо такі аргументи викладено [5].

Практика ЄСПЛ у справах проти України показує, що формального отримання міжнародного запиту або дипломатичних заповідей недостатньо.

Наприклад, у справі Солдатенко проти України Суд безпосередньо оцінив ризик забороненого поведінки у разі екстрадиції до Туркменістану, що підтверджує обов'язок держави провести незалежну оцінку відповідних загроз [6].

У сучасних умовах це питання набуває і зворотного значення для України як держави, яка сама звертається із запитом про видачу.

В. Березняк обґрунтовує актуальність співвідношення екстрадиції, міжнародного співробітництва та принципу *non-refoulement* в умовах воєнного стану [7, с. 161–167]. Тому забезпечення належних умов тримання під вартою та формування переконливої доказової бази щодо безпечності передачі має значення не лише для виконання Україною іноземних запитів, а й для результативності українських екстрадиційних звернень.

Аналіз цієї практики дозволяє виявити кілька типових ризиків для національних правоохоронних органів: формальне ставлення до повідомлень особи про ризик катувань; недостатнє використання незалежної інформації про державу призначення; надмірна довіра до загальних дипломатичних гарантій; перекладання доказування на особу; недостатня індивідуалізація оцінки ризику.

Важливими є напрямки вдосконалення українського механізму захисту від небезпечної екстрадиції.

Перш за все, доцільно безпосередньо закріпити у Кримінально-процесуальному кодексі України окрему підставу для відмови в екстрадиції, сформульовану відповідно до міжнародного стандарту: наявність достатніх підстав вважати, що в результаті екстрадиції особа буде піддана реальному ризику катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання. Така норма не замінила б загального посилення на міжнародні зобов'язання України, а конкретизувала б їх щодо абсолютного права.

Другим напрямком має бути нормативне визначення мінімальних критеріїв перевірки екстрадиції у випадках, коли констатується ризик забороненого поведінки. До них варто віднести актуальність та достовірність інформації про державу призначення, індивідуальні характеристики особи, очікувані умови її утримання під вартою, стан її здоров'я, систематичний характер порушень щодо відповідної категорії осіб та зміст дипломатичних гарантій.

Третій напрямок має полягати у встановленні вимоги щодо активної ролі компетентного органу після досягнення особою початкового порогу доказовості. Особа не повинна самостійно доводити майбутні катування. Якщо її аргументи підкріплені достатньо вагомими матеріалами, саме державний орган має усунути обґрунтовані сумніви щодо безпеки екстрадиції.

Наступне – встановлення критеріїв оцінки дипломатичних гарантій. Загальні обіцянки дотримуватися національного законодавства чи міжнародних договорів не повинні вважатися достатніми. Гарантії повинні бути конкретними, індивідуалізованими, наданими компетентним суб'єктом, практично реалізованими та забезпеченими незалежним механізмом моніторингу.

Важливим є посилення вимог до мотивування рішення про екстрадицію. Якщо особа посилювалася на ризик катування, рішення має містити не лише висновки про відсутність перешкод, але й результати оцінки ключових доказів, інформацію про країну призначення та гарантії.

Зазначений підхід дозволяє забезпечити необхідний баланс між ефективністю міжнародної співпраці у кримінальному провадженні та абсолютним захистом людської гідності.

Водночас, сам термін «баланс» не означає можливості порівняння встановленого ризику катувань із суспільним інтересом в екстрадиції, адже балансування допустиме лише на рівні належної організації процедури екстрадиції. Якщо встановлено реальний ризик поведінки, забороненого статтею 3 Конвенції, інтерес у здійсненні екстрадиції не може його переважати.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що заборона екстрадиції особи за наявності реального ризику катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання становить абсолютну межу міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Заборона не дозволяє збалансувати її з тяжкістю кримінального правопорушення, небезпекою особи, міркуваннями громадської чи національної безпеки.

Правовий характер цього обмеження має превентивний характер. Держава несе відповідальність не за майбутні дії органів влади іншої держави як таких, а за власне рішення про екстрадицію особи за обставин, коли на момент екстрадиції існують вагомі підстави вважати, що після екстрадиції вона зіткнеться з реальним ризиком поведінки, забороненого статтею 3 Конвенції.

Ефективна модель екстрадиції повинна поєднувати зацікавленість держав у забезпеченні неминучості кримінальної відповідальності з безумовним дотриманням абсолютної заборони катувань

Література:

1. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment : adopted by UN General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984. New York, 10 December 1984. Entry into force: 26 June 1987. United Nations Treaty Series. Vol. 1465. P. 85. Registration No. 24841. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtds_g_no=IV-9&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 17.08.2026).
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights) : Rome, 4 November 1950. ETS No. 005. Entry into force: 3 September 1953. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=005> (дата звернення: 17.08.2026).
3. Committee against Torture. General Comment No. 4 (2017) on the implementation of article 3 of the Convention in the context of article 22. CAT/C/GC/4. Geneva : United Nations, 4 September 2018. 14 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4053117?ln=en> (дата звернення: 17.08.2026).
4. Кушнір Р. О. Гармонізація законодавства України про притулок із правом Європейського Союзу: правовий аналіз дотримання принципу non-refoulement. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 19–25. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.4.2.3.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. База даних «Законодавство України» / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.08.2026).

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

6. Soldatenko v. Ukraine, Application no. 2440/07, Judgment of 23 October 2008. European Court of Human Rights. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-89161> (дата звернення: 17.08.2026).
7. Березняк В. Екстрадиція осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 3 (130). С. 161–167. DOI: 10.32782/2078-3566-2024-3-20.

Romanova A. Prohibition of extradition in case of risk of torture or inhuman treatment: international standards and practice of their application in Ukraine

Summary. The article provides a comprehensive analysis of international standards and national legal mechanisms prohibiting the extradition of a person where there is a real risk of torture, inhuman or degrading treatment or punishment.

The legal nature of this prohibition is examined as an absolute limit on international cooperation in criminal proceedings, which does not permit balancing against the seriousness of the criminal offence, the dangerousness of the person concerned, or national security interests.

The content of the non-refoulement principle and the specific features of its application in extradition proceedings are analyzed. The principal criteria for determining a real risk under the UN Convention against Torture, the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights are identified.

The necessity of an individualized and prospective risk assessment is substantiated, taking into account up-to-date information on the situation in the requesting state, the personal circumstances of the person concerned, expected conditions of detention, health status and other factors of vulnerability.

Particular attention is paid to the distribution of the burden of proof, the assessment of diplomatic assurances and effective judicial review. The provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine governing extradition checks, grounds for refusing extradition and judicial review of extradition decisions are examined.

It is established that Ukrainian legislation provides a substantive legal basis for protecting individuals against unsafe extradition but does not sufficiently specify the criteria for determining a real risk or assessing diplomatic assurances.

It is proposed to introduce a separate ground for refusing extradition where a real risk of prohibited treatment exists, establish minimum statutory criteria for extradition checks, strengthen the active role of competent authorities in assessing such risks, and enhance the requirements for reasoning extradition decisions.

Key words: extradition, torture, inhuman treatment, non-refoulement principle, human rights, real risk, diplomatic assurances, extradition check, international cooperation in criminal proceedings, European Court of Human Rights.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Дата першого надходження статті до видання: 05.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026